

הסוגיא העשרים: 'כלים' (מח ע"א)

משנה

סוכה שבעה, כיצד? גמר מלאכול – לא יתיר את סוכתו, אבל מוריד את הכלים מן המנחה ולמעלה מפני כבוד יום טוב האחרון של חג.

גמרא

[1] אין לו כלים להוריד, מהו?	א. שאלה הלכתית בעקבות המשנה
[2] אין לו כלים? אלא כי אשתמש, במאי אשתמש?	ב. קושיא על השאלה, ותיקון
[3] אלא, אין לו מקום להוריד כליו, מהו?	
[4] רב חייא בר [אשי] אמר: פוחת בה ארבעה, [5] ורבי יהושע בן לוי אמר: מדליק בה את הנר.	ג. שתי תשובות לשאלה, והערה עליהן
[6] ולא פליגי, הא לן והא להו.	
[7] הא תינח סוכה קטנה, סוכה גדולה מאי איכא למימר?	ד. שאלה נוספת בעקבות התשובות, ותשובה
[8] דמעיל בה מאני מיכלא. [9] דאמר רבא: מאני מיכלא – בר ממטללתא; מאני משתיא – במטללתא.	

מסורת התלמוד

[4-5] רב חייא בר אשי אמר פוחת בה ארבעה ורבי יהושע בן לוי אמר מדליק בה את הנר – השוו ירושלמי ברכות ו, ו, י ע"ד, סוכה ד ה, גר ע"ג; פסיקתא דרב כהנא פיסקא כח, הלכה; שם, פיסקא ז. מדליק בה את הנר – ראו בבלי סוכה כט ע"א. [9] שם.

רש"י

גמר מלאכול בשביעי. לא יתיר את סוכתו לא יתיר אגדים שלה לסותרה, דהא כל היום חובתה לישן ולשנן, ואי אקלע ליה סעודתא – אכיל לה בגוזה. אבל מוריד הוא את הכלים ואת המצעות שנשתמש בהן בתוכה, כדתניא בפרק הישן (סוכה כח, ב): היו לו כלים נאים ומצעות נאות מעלן לסוכה. מפני כבוד יום טוב שמראה כמכין עצמו לקראתו, למקום שיסעוד שם הלילה. אין לו מקום אחר לאכול שם, (שיוריד כליו וצריך לאכול בסוכה) ביום טוב האחרון. מאי מה יעשה להוכיח שאינו מוסיף על המצודה לעשות סוכה שמנה ימים? פוחת בה ארבעה טפחים ופוסלה. מדליק בה את הנר דאמרינן (סוכה כט, א): שרגא בסוכה קטנה – לבר ממטללתא. הא לן לבני בבל, שהשמיני שלהם ספק שביעי, דלא קים להו בקביעא דירחא – מדליק בה את הנר, ולא יפחתנה ויפסלנה, לפי שצריך לישב בה מחר. והא להו לבני ארץ ישראל, דקים להו בקביעא דירחא, ולא יתבי בסוכה בשמיני – פוחת. התינח בסוכה קטנה בהדלקת הנר. סוכה גדולה מאי איכא למימר דהכי אמרן לעיל (שם סוכה, כט, א): שרגא, אמרי לה במטללתא, ואמרי לה לבר ממטללתא, ולא פליגי, הא – בסוכה גדולה כו'.

תקציר

לפי משנה סוכה ד ח אין להתיר את הסוכה לאחר הארוחה ביום השביעי של סוכות, ובמקום זה יש להוריד את הכלים משום כבוד יום טוב האחרון של חג. הסוגיא מציינת דרכים חלופיות לציון הסיום של קיום מצוות סוכה וכיבוד יום טוב האחרון: הסרת מקצת הסכך מן הסוכה, הדלקת נר בסוכה ופינוי כלים לתוך הסוכה כדי להראות שמעבשיו ואילך היא משמשת לאחסון כלים ולא לדירה.

מן הניתוח עולה ששני רובדי עריכה בסוגיא שלנו ובחומר המקביל שבירושלמי משקפים שתי גישות שונות למשנה. לפי גישה אחת, כבוד יום טוב האחרון הוא עניין סמלי: יש לציין במעשה סמלי בלשהו את המעבר מן הסוכה אל הבית בסוף היום השביעי של החג. לפי הגישה השנייה, פינוי הכלים לתוך הבית המתואר במשנה הוא עניין מעשי לחלוטין: יש להכניס את הכלים לתוך הבית כדי שישימשו בסעודת ליל שמיני עצרת. לפי הגישה הזאת אין צורך במעשה סמלי אלא אם כן אין לו ברירה אלא להמשיך ולאכול בסוכה בשמיני עצרת. האמוראים עצמם ובעל הגמרא הראשון בבבלי נקטו בגישה הראשונה; בעל הגמרא בירושלמי ובעל הגמרא האחרון בבבלי נקטו בגישה השנייה.

מהלך הסוגיא ותולדותיה

במשנתנו, סוכה ד ח, שנינו: "סוכה שבעה, כיצד? גמר מלאכול – לא יתיר את סוכתו, אבל מוריד את הכלים מן המנחה ולמעלה מפני כבוד יום טוב האחרון של חג". מן המשנה ברור שמדובר באדם שאינו מתכוון לאכול בסוכה, ואדרבה, הוא שוקל להתיר את סוכתו כליל, והמשנה אוסרת עליו לעשות כן, שמא תזדמן לו סעודה לאכול סמוך לפנות ערב, אבל דורשת ממנו להכניס את כלי האוכל שלו לביתו מבעוד יום כדי להתכוון לסעודת ליל שמיני עצרת "מפני כבוד יום טוב האחרון של חג". מפירוש רש"י: "שמראה כמכין עצמו לקראתו",¹ משתמע שמדובר בהפגנת כבוד. אך דוד הנשקה מציע שאין המדובר בהפגנה סמלית של כבוד, אלא בשיקול מעשי: "ומפני כבוד יום טוב האחרון יש לסעוד בו, ולכך צריך להוריד את כלי הסעודה מן הסוכה הביתה".²

הורדת הכלים יש לה אפוא גם משמעות סמלית וגם משמעות מעשית בכל הקשור לכבוד יום טוב האחרון של חג. דומה שמשתי האפשרויות הללו מסתעפים גם שני פירושים להלכה הראשונה שבמשנה: "לא יתיר את סוכתו". אם נפרש כרש"י, אזי הכוונה היא לכך שאין להפגין כבוד כלפי יום טוב האחרון של חג באמצעות ביצוע מעשה פורמלי של התרת הסוכה כליל,³ במקביל לטקס שהתרחש במקדש בשחר של שביעי: חיבוט הערבות והתקיעה בחוצרות, שסימן לתינוקות שהגיע הזמן לאכול את האתרוגים ולשמוט את הלולבים,⁴ אלא בפינוי הכלים אל הבית. אולם אם נפרש "כבוד יום טוב האחרון של חג" הוא המצווה המעשית לאכול סעודת יום טוב בליל החג, אזי הכנסת הכלים לתוך הבית אינה אקט סמלי, וממילא, גם התרת הסוכה אינה הצעה לאקט סמלי גדול יותר שנדחה על ידי התנא של משנתנו, אלא הנחיה מעשית: המבקש

1 רש"י סוכה מח ע"א, ד"ה מפני כבוד יום טוב.

2 דוד הנשקה, שמחת הרגל בתלמודים של תנאים, ירושלים תשס"ח, עמ' 92. הנשקה מקביל את השימוש במילה 'כבוד' כאן לשימוש דומה בתוספתא מועד קטן ב יג (מהד' ליברמן, עמ' 372): "ערב יום טוב האחרון של חג יוציא ומעטר את השוק בשביל כבוד יום טוב האחרון של חג", אף על פי שבשאר ימי המועד – לפי משנה מועד קטן ב ה – מוכרים בצנעה דווקא לכבוד המועד. הסעודה הגדולה של יום טוב האחרון מחייבת אפוא מכירה בשוק והכנסת הכלים מן הסוכה.

3 לפי רש"י עצמו, סוכה מח ע"א, ד"ה לא יתיר את סוכתו, הסיבה היא "דהא כל היום חובתה ... ואי איקלע ליה סעודתא אכיל לה בגווה". אולם קשה להבין מהי המניעה להתיר את הסוכה סמוך לפנות ערב, מה גם שרש"י עצמו פירש להלן שאחת החלופות להכנסת הכלים מן הסוכה אל הבית היא לפסול את הסוכה על ידי פירות הסכך, ומה לי התרת הסוכה מה לי פסילתה, בשני המקרים אם תזדמן לו סעודה סמוך לפנות ערב לא יוכל לאוכלה בסוכה. וראו פירושים אחרים באוצר מפרשי התלמוד, סוכה, כרך ב, ירושלים תשמ"ט, עמ' תשמט, אולם גם לפי פירושים אלו קשה להבין מה בין התרת הסוכה לפסילתה בדרך אחרת. לכן נראה שהאיסור להתיר את הסוכה הוא משום שיש בכך מלאכת סתירה שאינה משום סכנה, אינה דבר האבד ואינה צורך המועד (ראו מועד קטן ז ע"א), אבל פירות הסכך אינו מלאכה ממש.

4 ראו לעיל בדיון בפרק ד, סוגיא ג, 'ערבה', מדור 'מהלך הסוגיא ותולדותיה': מצוות ערבה בספרות התנאים.

להתיר את סוכתו מבעוד יום, אל יעשה זאת, ככל הנראה משום שיש כאן מלאכת סתירה, האסורה במועד.⁵

דומה שבעל הגמרא שלנו, האחראי לשאלה שבפיסקא [1]: "אין לו כלים להוריד, מהו?", פירש שהורדת הכלים מן המנחה ולמעלה היא מעשה סמלי, והוא הדין להתרת הסוכה. אולם בבבל לא השאירו את כלי האוכל בסוכה במשך כל השבוע, ולכל היותר השאירו בה כוסות לשתייה, כפי שאומר רבא בסוכה כט ע"א:

אמר רבא: מאני משתיא – במטללתא; מאני מיכלא – בר ממטללתא; חצבא ושחיל – בר ממטללתא, ושרגא במטללתא, ואמרי לה: בר ממטללתא.

ולא פליגי: הא בסוכה גדולה, הא בסוכה קטנה.

מדברי רבא משתמע שבבבל לא נהגו לאחסן כלי אוכל נקיים בסוכה. פרט לכלי השתייה, פינו את הכלים ואת האביזרים האחרים מן הסוכה אל הבית בתום כל ארוחה, ובארוחה הבאה הוציאו כלים מלאים כל טוב מן הבית אל הסוכה. ונראה שגם את כוסות השתייה מותר היה לפנות בתום כל ארוחה וכך נהגו בדרך כלל, אלא שרבא התיר גם להשאירן בסוכה מסעודה לסעודה כיוון שאינן מאוסות, וכפי שפירשו חלק מן הראשונים.⁶ סביר אפוא להניח שבתום הארוחה האחרונה שאכלו בשביעי – מן הסתם בבוקר, או על כל פנים לפני המנחה – נהגו לפנות את כל הכלים, גם את כלי השתייה, מן הסוכה. אולם פינוי זה של השולחן בתום הארוחה אינו מצטייר כטקס סמלי ואינו שונה ממה שעשו בתום כל ארוחה, מה גם שהתרחש קודם המנחה ולכן לא יכול היה לסמן את סוף מצוות הישיבה בסוכה. לכן שאל בעל הגמרא שלנו: איזה מעשה סמלי צריך לקיים מי שמאחסן את כליו בתוך הבית, כדברי רבא? הרי האפשרות להתיר את הסוכה נפטלה במשנה עצמה, והאפשרות של פינוי כלים מן המנחה ולמעלה לכבוד יום טוב אחרון אינה קיימת למי שלא השאיר כלים בסוכה! על כך השיב בשתי מימרות של אמוראים. רב חייא בר אשי הציע לפחת את הסכך בארבעה טפחים [4], שכן יש בכך גילוי דעת שעבר זמנה של מצוות סוכה,⁷ ורבי יהושע בן לוי הציע להדליק בה את הנר [5] – הצעה התואמת בלשונה את הלשון השני של דברי רבא שהובאו לעיל: "שרגא בר ממטללתא", שהרי בימי החג מניחים את הנר מחוץ לסוכה משום שאין לו מקום בסוכה, ואם כן, הדלקתו בתוך הסוכה פוסלת אותה משימוש באופן מעשי, גם אם לא באופן הלכתי.⁸

אולם בעל גמרא מאוחר פירש את המשנה באופן אחר. לא במעשה סמלי מדובר, אלא בעניין מעשי: את הכלים שבהם השתמש אדם בסעודה האחרונה שאכל בשביעי עליו להכניס לביתו כדי להשתמש בהם בליל החג, ומה לי הכניסם מלובלבים בגמר סעודתו האחרונה בבוקר, כדרכו, והדיחם בביתו לקראת סעודת ליל שמיני, מה לי הכניסם מן המנחה ולמעלה? לכן פירש שמחלוקת רב חייא בר אשי ורבי יהושע בן לוי אינה עוסקת במי שאין לו כלים לפנות והוא מחפש מעשה סמלי חלופי, אלא במי שצריך לאכול בסוכה בשמיני משום שאין לו מקום אחר לאכול בו, או כלשון הגמרא על דרך החסורי מחסרא: לא "אין לו כלים להוריד", אלא "אין לו

5 ראו לעיל, הערה 3.

6 רש"י סוכה כט ע"א, ד"ה מאני משתייא; הפירוש הראשון בריטב"א שם, ד"ה אמר רבא.

7 רש"י סוכה מח ע"א, ד"ה פוחת בה ארבעה, פירש שהפוחת בה ארבעה פוסל. אך הקשו עליו בתוספות, ד"ה פוחת בה ארבעה, שדי בפחות שלושה טפחים בסכך כדי לפסול סוכה גדולה או קטנה, בין באמצע בין מן הצד. הריטב"א, ד"ה והיונן בה, הסביר אפוא שפחות הסכך אינו פוסל את הסוכה כשיש לה ארבע דפנות, ולא מדובר כאן בפסילת הסוכה – שדינה כהתרת הסוכה, שנאסרה במפורש במשנה בשביעי – אלא בגילוי דעת שעבר זמנה. ובאמת יש כאן קושיא ממה נפשך: אם נפרש כרש"י, מה בין פחות הסכך להתרת הסוכה? הרי רש"י פירש שאסור להתיר את הסוכה שמא תודמן לו סעודה סמוך לפנות ערב, ולפי זה צריך היה לאסור גם את פחות הסכך בדרך הפוסלת את הסוכה, שמא תודמן לו סעודה. אולם אם נפרש כפי שפירש הריטב"א, מדוע נאמר בפיסקא [6]: "הא לן והא להו"? הרי גם "לן" אפשר היה לפחת את הסכך בשביעי, שכן אין בכך משום פסילת הסוכה. אולם לדברינו לעיל, הערה 3, שהתרת הסוכה נאסרה במשנה לא משום שאסור לפסול את הסוכה מבעוד יום אלא משום מלאכה, ופחות סכך אין בו מלאכה אף אם יש בו משום פסילת הסוכה, יש לפרש כפירוש רש"י, שיש בפחות ארבעה טפחים של סכך משום פסילת הסוכה. וכן מוכח מהמקבילות לדברי רב חייא בר אשי בירושלמי ובפסיקתא דדרב כהנא; ראו להלן בסוף מדור זה, ולהלן, עיוני הפירוש לפיסקא [6].

8 כך נראה לפרש את הדברים כלשונם אליבא דבעל הגמרא הראשון. אך ראו הצעתנו להלן, בסוף מדור זה, בנוגע לניסוח המקורי של דברי רבי יהושע בן לוי ולפירוש המקורי של דבריו.

מקום להוריד כליו" [2-3]. ולפי זה, עלינו להניח שמדובר במי שאוכל כל השנה במקום סוכתו, ובסוכות הוא מפחת את המעזיבה ומסכך על גבה. במקרה כזה, שבו אין לאדם מקום לאכול מלבד הסוכה, הוא מפחת מן הסכך ופוסל את הסוכה כדי לא לעבור על איסור 'בל תוסיף' וכדי לכבד את אופיו המיוחד של שמיני עצרת, ואז הוא יושב בה [4], או מכניס מבעוד יום את הנר לסוכה קטנה ומצטופף סביבו [5] או את כלי האוכל לסוכה גדולה ומצטופף סביבם [8-9], כדי שתהיה הבחנה בין ישיבתו בסוכה בחג לישיבתו בה בשמיני עצרת.⁹ ואכן, מעשים סמליים יש כאן, אולם הם אינם נדרשים אלא למתכוון לאכול בסוכה בשמיני עצרת, ואין בהם כדי למנוע את השימוש בסוכה.

ונראה שבעל גמרא זה, הוא שהעיר שאין מחלוקת בין רב חייא בר אשי לרבי יהושע בן לוי, ששתי ההצעות כשרות לכל הדעות ו"הא לן והא להו" [6]. על הביאורים השונים שהוצעו לקביעה זו נעמוד להלן בעיוני הפירוש, אולם ההבנה הרווחת היא שדווקא רב חייא בר אשי הבבלי הציע לבני ארץ ישראל לפתח ארבעה על ארבעה, משום שהם אינם יושבים בסוכה בשמיני, ולכן מתרחש מעשה סמלי זה בשביעי, שהוא חול המועד, וניתן לפחת מן הסכך. אולם בבבל הכריעו בשלב מסוים שיושבים בסוכה בשמיני עצרת למסקנת פרק ד, סוגיא יז, 'שמיני ספק שביעי', מז ע"א: "והלכתא: מיתב יתבינן, ברוכי לא מברכינן", ואם כן, הביטול הסמלי של הסוכה צריך להתרחש לפנות ערב בשמיני לקראת תשיעי, ויום טוב הוא, ואסור לפחת מן הסכך, ולא נותר אלא להדליק את הנר.¹⁰ ואף על פי שאין כל מניעה מלייחס פיסקא זו לבעל הגמרא הראשון, נראה שיש לייחסה לבעל הגמרא השני דווקא, שהרי לדברינו לעיל, רב יוסף הכריע בשלב הראשון שאין יושבים בסוכה בשמיני ספק שביעי כלל, ורק בסוף ימי האמוראים או בתקופה הבת-אמוראית הכריעו שיושבים בסוכה בלא ברכה בשמיני, ומכיוון שפיסקא [6] כאן, לפי הפירוש הרווח, מבוססת על ההכרעה הסופית שם, נראה שיש לייחסה לשלב השני בפיתוח סוגייתנו.

כך נראה לפרש את המשנה ואת תולדות הסוגיא שלנו בבבלי. ברם מימרות רב חייא בר אשי ורבי יהושע בן לוי הובאו גם בירושלמי ברכות ו, ו י ע"ד (=סוכה ד ה, נד ע"ג) ובפסיקתא דרב כהנא פרשה כח. וזה לשון הירושלמי ברכות:

תמן תנינן: סוכה שבעה, כיצד? גמר מלאכול – לא יתיר את סוכתו, אבל מוריד הוא את הכלי מן המנחה ולמעלה בשביל כבוד יום טוב האחרון.

רבי אבא בר כהנא רב חייא בר אשי בשם רב: צריך אדם לפסול סוכתו מבעוד יום.

רבי יהושע בן לוי אמר: צריך לקדש בתוך ביתו.

רבי יעקב בר אחא בשם שמואל: קידש בבית זה ונמלך לאכול בבית אחר – צריך לקדש.

רבי אחא רבי חנינא בשם רבי יהושע <צ"ל: הושעיא>: מי שסוכתו עריבה עליו מקדש לילי יום טוב האחרון בתוך ביתו ועולה ואוכל בתוך סוכתו...

אמר רבי מנא: אתיא דשמואל כרבי חייא, ודרבי הושעיא כרבי יהושע בן לוי.

בסוגיא מובאות שתי מחלוקות: אחת בין רב חייא בר אשי אמר רב לבין רבי יהושע בן לוי – המקבילה למחלוקת שבסוגייתנו, שעניינה: דרכים חלופיות לביטול מצוות סוכה – והשנייה, בין שמואל לרבי הושעיא, שעניינה קידוש שלא במקום סעודה. רבי אבין מסביר שלמעשה מדובר באותה מחלוקת: לרב ולשמואל אין קידוש אלא במקום סעודה ולכן אין אפשרות לקדש בתוך הבית ולאכול בסוכה, הלכך, מי שרוצה לאכול בסוכה בליל שמיני צריך לפסול את סוכתו ולקדש ולאכול בה. לפי רבי יהושע בן לוי ורבי הושעיא, לעומת זאת, יש קידוש שלא במקום סעודה, ולכן אפשר לקדש בבית בליל שמיני עצרת ואחר כך לצאת לסוכה ולאכול, ואין צורך לפסול את הסוכה, כיוון שדי בקידוש בבית כדי לסמל את הכניסה אל הבית מן הסוכה בשמיני עצרת.

9 אפשר לייחס את פיסקאות [8-9] גם לבעל הגמרא הראשון, אולם יותר נראה שיש לייחסן לבעל הגמרא השני, מטעמים שיתבררו בסוף מדור זה.

10 ראו אוצר מפרשים התלמוד (לעיל, הערה 3), עמ' תשנב-תשנז, ולהלן, עיוני הפירוש לפיסקא [6].

מדברי הירושלמי עולה שפירשו את המחלוקת בין רב חייא בר אשי לרבי יהושע בן לוי בדרך הדומה לזו של בעל הגמרא השני בסוגייתנו. אמנם לא מדובר דווקא במי שאין לו מקום אחר לאכול מלבד סוכתו, כפי שפירש בעל הגמרא השני שלנו, אולם מדובר במי שסוכתו ערבה עליו, ולכן הוא רוצה לאכול בה גם בליל שמיני. הוזה אומר: בדרך כלל די בפינוי הכלים לבית ובאכילה בו בליל שמיני, ואין צורך במעשה סמלי כדי לציין את סוף מצוות הישיבה בסוכה, וזה פירוש המשנה. לא נחלקו רב חייא בר אשי ורבי יהושע בן לוי אלא במי שרוצה בכל זאת לאכול בסוכה: במקרה זה – ורק במקרה זה – דרוש אקט סמלי כדי לציין את העובדה שאין כאן קיום מצוות ישיבה בסוכה: על האדם לקדש בביתו קודם האכילה בסוכה,¹¹ או למאן דאמר שאין קידוש אלא במקום סעודה, עליו לפסול את הסוכה.

וכך מפורש בפסיקתא דרב כהנא, פיסקא כח:¹²

הלכה, אדם מישר' מהו שיהא לו מותר לאכול בסוכתו ביום השמיני? כך שנו חכמי: אבל מוריד הוא את הכלים מן המנחה ולמעלה בשביל כבוד יום האחרון. א"ר יהושע בן לוי: צריך אדם להפריש עצמו מסוכתו ביום השמיני, שכבר אמרה תורה: בסוכת תשבו שבעת ימים (ויקרא כג מב) – ולא שמנת ימים. ואם היתה סוכתו עריבה עליו, היאך יעשה? א"ר הושעיה: נכנס ומקדש בתוך ביתו ונכנס ואוכל בתוך סוכתו. ד"א: צריך לפוסלה מבעוד יום. וכיצד הוא פוסלה? מעביר חרות אחת הימנה והוא פוסלה. ולמה היטריחה עליו התורה שיכנס בתוך ביתו ביום השמיני? שרגל בפני עצמו...¹³

[ז] סוכה שבעה, כיצד? גמר מליכל – לא יתיר את סוכתו, אבל מוריד הוא את הכלים מן המנחה ולמעלה בשביל כבוד יום טוב האחרון. ר' אבא בר כהנא רב חייא בר אשי בשם רב: צריך לפסול את סוכתו מבעוד יום. אמר ר' יהושע בן לוי: צריך אדם לקדש בלילי יום טוב האחרון בתוך ביתו. ר' יעקב בר אחא בשם ר' שמואל א': קידש בבית הזה ונמלך לאכל בבית אחר – צריך לקדש פעם שנייה. ר' אחא ר' חננא בשם ר' הושעיה: מי שסוכתו עריבה עליו הרי זה מקדש בלילי יום טוב האחרון בתוך ביתו ועולה ואוכל בתוך סוכתו, ואינו צריך לקדש פעם שנייה. א"ר אבון: אתייה דשמואל כר' חייא, ודר' הושעיה כר' יהוש' בן לוי. א"ר מנא: ולא פליגינן, מן דא' שמואל, כשהיה בדעתו לאכול בבית אחד / אחר, ומאן דא' ר' יהוש' בן לוי, כשאין דעתו לאכול בבית אחר.

לכאורה, מסיבה זו המיר בעל הגמרא הראשון שלנו את מימרת רבי יהושע בן לוי מ"צריך לקדש בתוך ביתו" ל"מדליק בה את הנר": הרי לשיטת בעל הגמרא הראשון שלנו, לכל הדעות אוכלים בבית, ומחלוקת רב חייא בר אשי ורבי יהושע בן לוי אינה אלא בשאלת מעשה סמלי חלופי לפינוי הכלים, בעבור מי שמאחסן את כליו בבית ממילא ואין לו כלים לפנות מן הסוכה מן המנחה ולמעלה. קידוש בבית אינו יכול לסמל את המעבר מן הסוכה לבית מבעוד יום, אבל הדלקת הנר בסוכה קטנה בדרך שלא נשאר בה מקום לשבת, או העברת כלים לתוך סוכה גדולה והפיכתה למטבח או למחסן לקראת שמיני, אכן מסמלים את המעבר הביתה. ולכן פירש שלרבי יהושע בן לוי, שלפי הירושלמי ביקש לא לפסול את הסוכה פסול הלכתי אלא לקדש בתוך הבית ובכך לסמן באופן לא פורמלי את סוף מצוות סוכה, אין לפסול את הסוכה מבחינה הלכתית על ידי פחות הסכך, אולם יש לבטל את השימוש בה באופן לא פורמלי על ידי צמצום מקום הישיבה בה.

אולם לפי זה נשאלת השאלה: אם בעל הגמרא הראשון שלנו הכיר את מימרת רבי יהושע בן לוי המקורית כפי שהיא מופיעה בירושלמי, היה עליו להבין שמדובר במי שמבקש לאכול בסוכה בליל שמיני, ולא באדם המתכוון לאכול בבית. כיצד אפוא הרשה לעצמו לפרש את המחלוקת בין רב חייא בר אשי לרבי יהושע בן לוי אף במי שאוכל בתוך ביתו, ולהמיר באופן כה בוטה את דברי רבי יהושע בן לוי, שעניינם קידוש בבית ואכילה בסוכה, בדברים שעניינם הדלקת הנר בסוכה כדי להופכה לבלתי-שמישה?

11 והשוו' נ' עמינח, עריכת מסכתות סוכה ומועד קטן בתלמוד הבבלי, תל אביב תשמ"ט, עמ' 220.

12 ראו הנשקה (לעיל, הערה 2), עמ' 376, הערה 38.

13 חלק ראשון זה, כנראה אינו מן הפסיקתא דרב כהנא; ראו ד' מגדל באום, פסיקתא דרב כהנא על פי כתב יד אוקספורד, ניו יורק תשמ"ו, עמ' 418.

נראה שאת המימרות המקוריות של רבי יהושע בן לוי ורב חייא בר אשי בשם רב שבירושלמי אפשר להסביר גם אליבא דשיטת בעל הגמרא הראשון שלנו, שלפיה לכל הדעות אוכלים בליל שמיני בבית, ולא נחלקו אלא בשאלת האקט הסמלי הנדרש מבעוד יום כדי לסמן את סופה של מצוות סוכה. לפי המשנה, מורידים את הכלים מן הסוכה לבית מן המנחה ולמעלה. ברם אם לא השאיר כלים בסוכה ואינו יכול להכניסם מבעוד יום, לפי רב חייא בר אשי בשם רב על האדם לפסול את הסוכה, ואפשר שלפי רבי יהושע בן לוי מקדש בביתו מבעוד יום אף על פי שיום זה הוא עדיין חלק מחג הסוכות, כדי להראות שמצוות סוכה בטלה. אמנם אי אפשר לבצוע את הפת מבעוד יום ולאכול בבית, שהרי עדיין חייב בסוכה, אבל המקדש מבעוד יום יכול לשתות מן היין אם אינו קובע עליו סעודה, ויש לעשות זאת כדי לבטל באופן פורמלי את מצוות הישיבה בסוכה מן המנחה ולמעלה בשביעי. ברם פתרון זה לא מצא חן בעיני בעל הסוגיא שלנו, שכן בבבל נהגו לא לקדש שלא במקום סעודה, והוא הדין שאין לקדש ולהמתין שעה קלה כדי לאכול את הסעודה. ולכן המיר את הקידוש מבעוד יום בבית בהדלקת הנר בסוכה קטנה, ובהכנסת כלים לתוך סוכה גדולה, כדי להופכן ללא שימושיות.

ולא זו בלבד, אלא שלפי דברינו אלה אין סיבה להניח שמימרת רבי יהושע בן לוי המובאת בבבלי אותנטית פחות מן המימרא שבירושלמי. אפשר לקיים גם את המימרא שבבבלי כדברי רבי יהושע בן לוי, אלא שעלינו להגיה "מדליק את הנר" במקום "מדליק בה את הנר", והכוונה היא לכך שבמקום להוריד את הכלים אל הבית או לקדש לפנות ערב בביתו, על האדם להדליק בביתו את הנר מן המנחה ולמעלה, כדרכו בכל ערב שבת ויום טוב, ודי בכך כדי להפגין את סיום מצוות הישיבה בסוכה מבעוד יום. וכך נראה, שהרי לפירוש הבבלי קשה, נהי דנהגו במשך השבוע לפי הלשון השני בדברי רבא בסוכה כט ע"א ב"שרגא בר ממטלתא", לפחות בסוכה קטנה, עדיין יש בהדלקת נר בסוכה משום גילוי דעת שהסוכה חשובה לאדם, ומעשה זה אינו מתאים לשמש כסמל לביטול מצוות סוכה.

נמצינו למדים שבשלב הראשון פירשו אמוראי ארץ ישראל ובבל את הביטוי 'כבוד יום טוב האחרון של חג' ואת ההצעה להוריד כלים מן הסוכה מן המנחה ולמעלה כמעשה סמלי המסמן את סוף מצוות הישיבה בסוכה, הנדרש גם כשאוכלים בשמיני בבית. ואף ההצעה שנדחתה במשנה – להתיר את הסוכה – התפרשה באופן דומה. נחלקו רב חייא בר אשי (בשמו או בשם רב) ורבי יהושע בן לוי בבבלי ובירושלמי בשאלת הטקס החלופי שבאמצעותו יש לסמן את סוף מצוות הישיבה בסוכה בשביעי מן המנחה למעלה, בעבור מי שלא נשאר לו כלים לפנות מן הסוכה בשעה זו. רב חייא בר אשי ו/או רב הציעו לפסול את הסוכה לא על ידי התרתה כליל – מעשה שנאסר במשנה שכן יש בו משום מלאכה האסורה במועד – אלא על ידי פיחות הסכך. רבי יהושע בן לוי הציע שבמקום להכניס את הכלים לבית, ידליק האדם נר של יום טוב או יקדש בביתו לפנות ערב, ודי בכך כדי לסמן את סוף מצוות הישיבה בסוכה. בכל מקרה, הסעודה שלאחר מכן מתרחשת בלילה ובבית. בעל הגמרא הראשון שלנו מעיר ש"הא לן והא להו" [6]: צריך לנהוג כרבי יהושע בן לוי דווקא עם תום הישיבה בסוכה ללא ברכה בשמיני ספק שביעי מן המנחה למעלה, בתפר שבין שמיני לתשיעי בחוץ לארץ, שהרי אין אפשרות לפחת את הסכך בשמיני מן המנחה ולמעלה, ועד אז צריך עדיין לשבת בסוכה מחמת ספקא דיומא.

אולם בעל הגמרא בירושלמי, בעל הגמרא השני בבבלי ובעל המדרש בפסיקתא דרב כהנא פירשו את המשנה באופן שונה: אין עניינה אקט סמלי המסמן את סוף מצוות הישיבה בסוכה, אלא שתי הצעות מעשיות לקיום מצוות הישיבה בסוכה בשביעי. בגמר הסעודה האחרונה אין להתיר את הסוכה, משום שאסור לעשות כן במועד, אבל יש לפנות את הכלים אל הבית "מפני כבוד יום טוב האחרון של חג", דהיינו, כדי שיהיו לאדם בביתו כלים לאכול בליל שמיני עצרת. לכן פירשו מחדש את מחלוקת רב חייא בר אשי/רב ורבי יהושע בן לוי כעניין למבקש לאכול בסוכתו בליל שמיני בלבד: במקרה זה דרוש מעשה של ביטול הסוכה, כדי להראות שאין ישיבה זו בסוכה ישיבה של מצווה. לפי פרשנות זו למקורות האמוראיים המובאים בירושלמי ובפסיקתא, אפשר לפסול את הסוכה באמצעות פיחות הסכך, ואפשר לקדש בבית קודם האכילה בסוכה, למאן דאמר יש קידוש שלא במקום סעודה.

ומסתבר שבעל הגמרא השני בסוגייתנו, כשראה את המילים 'מדליק את הנר' בדברי רבי יהושע בן לוי כפי שהובאו בסוגיית הבבלי שלפניו, לא חשב על נרות יום טוב, אלא על שני הלשונות במימרת רבא בבבלי סוכה כט ע"א, בעניין השרגא, ועל הפירוש שם שלפיו מניחים את הנר מחוץ לסוכה קטנה. לכן גרס בדברי רב יוסף "מדליק בה את הנר" והעמיד את הדברים בסוכה קטנה, ואף הוסיף את דבריו בעניין הכנסת "מאני מיכלא" לתוך סוכה גדולה, גם הם על פי דברי רבא שם בדף כט ע"א.

עיוני פירוש

[5-1] אין לו כלים להוריד, מהו? אין לו כלים? אלא כי אשתמש, במאי אשתמש? אלא, אין לו מקום להוריד כליו, מהו? רב חייא בר [אשי] אמר: פוחת בה ארבעה, ורבי יהושע בן לוי אמר: מדליק בה את הנר

לפירוש הדברים ראו לעיל, מדור 'מהלך הסוגיא ותולדותיה'. במקבילות בירושלמי ובפסיקתא דרב כהנא, כמו גם בכתבי היד לונדון ואוקספורד 366 בסוגייתנו, מיוחסת מימרת רב חייא בר אשי לרב חייא בר אשי אמר רב, ונראה שבדפוס פזרו קוצרה גירסא זו ל"רב חייא בר רב", גירסא שהובאו בסוגריים מעוגלים גם בדפוס וילנה.

אולם בהמשך הדברים במקבילות מתייחסים אמוראי ארץ ישראל (רבי מנא בירושלמי ורבי אבון בפסיקתא דרב כהנא) למימרא זו כאל מימרא של "רב חייא", ונראה שהיחוס לרב במקצת עדי הבבלי ובעדי הנוסח של המקורות הארץ ישראלים הוא אשגרה ממקומות אחרים שבהם מוסר רב חייא בר אשי מפי רבו – רב.

[6] ולא פליגי, הא לן והא להו

רש"י בסוגיא שלנו פירש שבין לבני בבל בין לבני ארץ ישראל מתרחש מעשה זה בשביעי מן המנחה ולמעלה, כנאמר במשנה.

הא לן – לבני בבל, שהשמיני שלהם ספק שביעי, דלא קים להו בקביעא דירחא – מדליק בה את הנר, ולא יפחתנה ויפסלנה, לפי שצריך לישוב בה מחר. והא להו – לבני ארץ ישראל, דקים להו בקביעא דירחא, ולא יתבי בסוכה בשמיני – פוחת.

אולם רוב הראשונים פירשו שבבבל מדליק את הנר בסוכה בליל תשיעי אם אין לו לאן להוריד את כליו וצריך לאכול בסוכה, ואי אפשר לפחת מן הסכך בשמיני לקראת תשיעי או בתשיעי עצמו משום שיום טוב הוא.¹⁴

לפי שני הפירושים הנזכרים, רב חייא בר אשי פסק לבני ארץ ישראל, ורבי יהושע בן לוי – לבני בבל. אולם בעל העיטור פירש שרב חייא בר אשי פסק לבני בבבל, ובבבל חששו להדליק את הנר מפני הפרסים,¹⁵ ולכן פוחת בה ארבעה. לפירוש זה צריך לומר שאין הפחת פוסל סוכה גדולה שיש לה ארבע דפנות, וכפי שפירש הריטב"א,¹⁶ ופוסלה בשביעי ויושב בה בשמיני ספק שביעי, או שלפי בעל הגמרא שלנו אין יושבים בסוכה בשמיני ספק שביעי,¹⁷ או שפוסלה בשמיני ואין בכך איסור משום שהוא מקלקל.¹⁸

14 רי"ף על אתר, דפי הרי"ף, כג ע"א; ריטב"א סוכה מח ע"א, ד"ה הא לן והא להו; רא"ש, אות ז; וראו אוצר מפרשי התלמוד (לעיל, הערה 3), עמ' תשנ-תשנד.

15 ספר העיטור, הלכות סוכה, פו ע"ב. לטכנה שבהדלקת הנר בבבל בצל הדת הזורואסטריית הפרסית ראו מ' בנוביץ, "על שעות סכנה בארץ ישראל ובבל", תרביץ עד (תשס"ה), עמ' 5-20.

16 ריטב"א סוכה מח ע"א, ד"ה והוינן בה.

17 ראו דברי רב יוסף לעיל, מז ע"א, לפי הלשון השני שם (פרק ד, סוגיא יז, 'שמיני ספק בשביעי', [8-9]), וראו בדיון שלנו שם; אוצר מפרשי התלמוד (לעיל, הערה 3), עמ' תשנד, הערה 44.

18 ראו אוצר מפרשי התלמוד, שם.